

Лекція 10, 11.

Тема 6. Основні поняття і категорії наукової методології. – 4 год.

Учбові питання:

1. Основні форми наукового пізнання (факт, гіпотеза, закон, концепція, теорія). Наукова ідея як спроба нетрадиційного пояснення явищ. Поняття про наукові факти та їх роль у науковому дослідженні.
2. Формування та обґрунтування наукових гіпотез. Види гіпотез.
3. Наукові закони. Концепція як спосіб розуміння, пояснення, тлумачення основної ідеї теорії.
4. Поняття наукової теорії, її сутність та структура. Наукова теорія як найвищий рівень синтезу знання.
5. Структурні елементи науки: поняття, категорії, принципи, постулати, правила. Класифікаційна проблема в сучасній науці. Принципи класифікацій.
6. Докази як процес встановлення істинності твердження. Спростування як засіб розвитку наукового пізнання. Структура наукового доказу та спростування: теза, аргумент, форма (демонстрація). Правила і умови доказів та спростувань. Сутність та правила аргументації.

Література:

1. Подольська Є. А. Кредитно-модульний курс з філософії: філософія, логіка, етика, естетика, релігієзнавство. Навчальний посібник. Видання друге. - К: Центр навчальної літератури, Інкос, 2006. - 624 с.
2. Методологія наукових досліджень : підручник / О. Г. Данильян, О. П. Дзьобань. – Харків: Право, 2019. – 368 с.
3. Філософія науки, конспект лекцій для аспірантів, пошукачів та магістрів. / Укл.: В.М. Пронський, С.М. Комунаров. - К.: НТУУ «КПІ», 1997. - 200 с.

1 питання.

10.3. Основні форми наукового пізнання

Застосування різноманітних методів наукового пізнання дає наукове знання, але це знання виникає не відразу у готовому вигляді, а розвивається поступово у процесі пізнання у різних формах. Для наукового пізнання перш за все характерні такі **форми**, як *емпіричний факт, проблема, ідея, гіпотеза, теорія*.

Фундаментом всього знання в кожній науці є фактичний матеріал або конкретні факти. **Фактом** (від лат.: factum -здійснене, зроблене) називають *подію, явище, процес, що мають місце в об'єктивній*

дійсності і є об'єктом дослідження. Факт -це речення, що фіксує емпіричне знання.

Установлення фактів, їх опис - початкова, найбільш проста, але дуже важлива форма, в якій виявляється наукове знання. У науковому пізнанні сукупність фактів утворює емпіричну основу для висування гіпотез і створення теорій. Завданням наукової теорії є описування фактів, їх пояснення, а також пророкування раніше невідомих фактів. Факти відіграють важливу роль у перевірці, підтвердженні і спростуванні теорій: відповідність фактам - одна із суттєвих вимог до наукових теорій. Розходження теорій з фактами розглядається як суттєвий недолік теоретичної системи знання.

У розумінні природи фактів у сучасній філософії науки виділяються дві основні тенденції: *фактуалізм і теоретизм*. Якщо перший підкреслює незалежність і автономність фактів відносно різних теорій, то другий, навпаки, стверджує, що факти повністю залежать від теорії і при зміні теорії відбувається зміна усього фактуального базису науки. З точки зору діалектичного матеріалізму, невірне як абсолютне протиставлення фактів теорії, так і повне розчинення фактів у теорії.

У результаті наміру пояснити явище, знайти його причини виникає наукова проблема. Наукове дослідження завжди являє собою ланцюг прямуючих одна за одною проблем. **Проблема** -це теоретичне або практичне запитання, що потребує свого вирішення, вивчення і дослідження. У перекладі з грецької мови цей термін означає: перешкоди, складність, завдання.

Поштовхом до створення наукової проблеми є нові факти, що виникають на практиці; вони не вкладаються в існуючу систему знань і тому вимагають для свого пояснення нових ідей. Формування проблеми - це важливий момент розвитку наукового знання, тому що правильно поставити проблему, значить, частково вирішити її. Невірна постановка проблеми є однією з причин виникнення вигаданих проблем (псевдопроблем), тобто таких проблем, постановка яких може суперечити фактам і законам; такі проблеми практично не вирішувані.

Однією із важливих форм розвитку наукового знання є *ідея*. Термін «ідеї» (від гр. *jdea* - вид, образ) був вперше введений давньогрецькими філософами і вживається в різних значеннях в історії філософії. Матеріалістичні напрями у філософії розглядали ідеї як відображення дійсності. Демокріт, наприклад, називав ідеями атоми, що є неподільними формами, які осягаються розумом. За ідеалістом Платоном, ідеї - це прообрази речей, чуттєвого світу, істинне буття. У середні віки

вважалось, що Бог творить речі згідно зі своїми ідеями, що є ідеальними формами.

У Новий час, у XVII - XVIII ст. на перший план висувається теоретико-пізнавальний аспект ідей, розробляється вчення про ідеї як спосіб пізнання, ставиться питання про походження ідей, їх пізнавальну цінність і ставлення до об'єктивного світу. Емпіризм пов'язував ідеї з відчуттями і сприйняттями людей, а раціоналізм - із спонтанною діяльністю мислення. Велике місце вчення про ідеї займало у німецькому класичному ідеалізмі: Кант називав ідеями поняття розуму, яким немає відповідного предмету у нашій чуттєвості; за Фіхте, ідеї - це іманентні цілі, згідно яким «Я» творить світ; за Гегелем, ідея є об'єктивною істиною, увінчує весь процес розвитку. Якщо ж пізнання розуміти як відображення дійсності, то ідея виступає як специфічна форма цього відображення. Однак ідея не зводиться до фіксації результатів досліду, але є відображенням речі, властивості або відношення не просто у їх наявному бутті, а у необхідності і можливості, у тенденції розвитку.

Відображення об'єктивної реальності і постановка практичної мети перед людиною, що знаходяться в органічній єдності, визначають специфіку ідей і її місце у русі людської свідомості. Отже, *ідея є активною, посередньою ланкою у розвитку дійсності, що створює нові форми реальності, які не існували раніше*. Ідеї не тільки підсумовують досвід попереднього розвитку знання у тій або іншій області, а служать підґрунтям, на якому знання синтезуються у деяку цілісну систему. Ідеї виконують роль активних евристичних принципів пояснення явищ, пошуків нових шляхів вирішення проблем. Під ідеєю розуміється також форма розвитку наукового знання, коли у вигляді ідей формуються якісь узагальнення, теоретичні знання, пояснюючі її сутність, закон явищ. Наприклад, ідея про матеріальність світу, про корпускулярно-хвильовий характер світла, речовину і поле тощо. Отже, в ідеї як формі наукового пізнання, відображається фундаментальна закономірність, яка лежить у підґрунті тієї чи іншої теорії. В такому розумінні ідея виявляється найважливішою формою розвитку наукового дослідження.

2 питання.

Величезну роль у розвитку наукового знання відіграє така форма теоретичного мислення, як гіпотеза.

Гіпотеза (від гр. основа, припущення) - це науково обґрунтоване припущення про існування явищ, про внутрішню структуру або функції явищ, про причини виникнення і розвиток явищ, вірогідність яких на сучасному етапі виробництва і науки не може бути перевірена і доведена.

Гіпотеза являє собою форму *імовірнісного* знання, оскільки вона є таким висловлюванням, істинність і помилковість якого ще не встановлені.

В яких же випадках використовується гіпотеза у процесі розвитку наукового знання? По-перше, тоді, коли відомі *факти недостатні* для пояснення причинної залежності явищ і є потреба, щоб їх пояснити. По-друге, коли *факти складні* і гіпотеза може принести користь як обособлення знань в даний момент, як перший крок до пояснення їх. По-третє, тоді, коли *причини фактів недоступні для досвіду*, але дії і наслідки їх можуть бути вивчені. Важливою вимогою наукової гіпотези є також можливість практичної перевірки. Як форма наукового пізнання гіпотеза в своєму розвитку проходить чотири *стадії*: накопичення фактичного матеріалу, його опис і вивчення; формування гіпотези про причинні зв'язки явищ; перевірка одержаних висновків на практиці, перетворення гіпотези у вірогідну теорію або заперечення раніше висунутої гіпотези і висування нової гіпотези.

Будь-яка гіпотеза, розвиваючись, одночасно підлягає перевірці, необхідність котрої витікає із самої сутності гіпотези як тільки наукового припущення, як тільки імовірного знання. Перевірка гіпотези полягає у тому, що її теоретичні наслідки і висновки співставляються з результатами дослідів. При цьому дослід не відразу може підтверджувати гіпотезу. Від виникнення гіпотези до перетворення її в доказ нерідко проходить значний час. Ступінь імовірності гіпотези тим вищий, чим різноманітніші і багаточисленніші дослідження, що підтверджуються досвідом. За достатніх умов імовірності гіпотеза теоретично і практично межує з вірогідністю. *Перевірена і доведена на практиці гіпотеза переходить в розряд вірогідних істин і стає науковою теорією.*

3 питання.

Науковий закон – це математично або вербально виражене твердження, яке, на відміну від аксіоми, має докази і описує стійкі, неодноразово підтверджені експериментально зв'язки між явищами або поняттями в межах певної сфери реальності. Ці закони, такі як закони Ньютона або Ома, встановлюють закономірності, які приймаються науковою спільнотою як істинні для свого кола явищ, наприклад, у фізиці, хімії чи математиці.

Ключові характеристики наукових законів:

- **Описовий характер:** Вони описують взаємозв'язки між явищами, а не встановлюють правила поведінки (на відміну від юридичних законів).

- **Доказовість:** Наукові закони базуються на багаторазових спостереженнях та експериментах, які надають їм емпіричні докази.
- **Узагальнення:** Закони виражають загальні закономірності, які є сталими та повторюваними в межах своєї сфери.
- **Математичне або вербальне вираження:** Вони можуть бути сформульовані у вигляді математичних формул (наприклад, $F = ma$) або словесного опису.
- **Узгодженість з іншими знаннями:** Наукові закони повинні бути узгоджені з іншими відомими законами та теоріями.

Відмінність від наукової теорії:

- **Закон** описує *що* відбувається, а **теорія** пояснює *чому* це відбувається, надаючи глибше розуміння причинно-наслідкових зв'язків та прогнозуючи майбутні явища.

Приклади наукових законів:

- **Закон всесвітнього тяжіння Ньютона:** Описує силу притягання між будь-якими двома тілами.
- **Закон Ома:** Встановлює зв'язок між силою струму, напругою та опором в електричному колі.

Провідна ідея для систематичного висвітлення предметів і явищ одержала у теорії пізнання назву «концепція». **Концепція** (від лат.: *conceptio* - розуміння, система) - певний спосіб розуміння, трактовки будь-якого явища, процесу, основна точка зору на предмет або явище, провідна ідея для їх систематичного тлумачення. Цей термін використовується також для позначення провідної думки, конструктивного принципу у науковому, художньому, технічному, політичному та інших видах діяльності.

4 питання.

Теорія є найбільш розвиненою формою наукового пізнання. **Теорія** - це система, узагальненого знання, основних наукових ідей, законів і принципів, що відображають певну частину навколишнього світу, а також матеріальну і духовну діяльність людей.

Слід відмітити, що термін «теорія» вживається у широкому розумінні. Дуже часто під теорією розуміють людське пізнання взагалі, на відміну від практики або у сукупності вірогідних знань, на відміну від гіпотези, а часом просто як сукупність думок у тій чи іншій області пізнання. Термін «**наукова теорія**» використовується і у більш вузькому розумінні, як сукупність понять і думок стосовно деякої

предметної області, об'єднаних у єдину істинну, вірогідну систему знань за допомогою певних логічних принципів. У споглядальному, теоретично-пізнавальному плані під теорією розуміють систему знань, що описує і поєднує сукупність явищ деякої області дійсності і зводить відкриті у цій сфері закони до єдиного об'єднуючого підґрунтя. У цьому плані наукова теорія як система знання характеризується деякими ознаками.

Першою ознакою наукової теорії є *предметність*, бо вся сукупність понять і тверджень належить до однієї і тієї самої предметної області, повинна відображувати одні і ті самі об'єкти дослідження. Правда, ця ознака не включає того, що для пояснення одних і тих самих об'єктів можуть існувати декілька теорій.

Друга ознака - *адекватність і повнота відображення* об'єктивної реальності. Це значить, що знання, котрі дає теорія, відповідали б тому оригіналу, котрий вона описує, тобто вона повинна бути вірогідною, мати характер об'єктивної істини. *Ознака перевірючості* характеризує теорію з точки зору змістовної істинності і здатності її до розвитку і удосконалення. Перевірючість виступає як встановлення відповідності змісту твердженням теорії, властивостям, відношенням реальних об'єктів. Вирішальним засобом такого встановлення є науковий експеримент, практика у її широкому розумінні. Відповідно з цим повинна виконуватись вимога внутрішньої несуперечливості теорії і відповідності її дослідним даним. У протилежному випадку теорія має бути удосконалена або навіть заперечена.

Ознака істинності та вірогідності полягає у тому, що істинність основних тверджень наукової теорії вірогідно встановлена. У цьому відношенні наукова теорія відрізняється від наукової гіпотези, де істина встановлюється тільки з тим або іншим ступенем вірогідності.

Наукова теорія розвивається під дією різних стимулів, що можуть бути внутрішніми або зовнішніми. *Зовнішні стимули* - Це суперечності теорії і досвіду. *Внутрішні стимули* являють собою виявлені у складі теорії невирішені завдання. Як ті, так і інші спонукають розвиток теорії, що може здійснюватись у трьох основних формах: у *інтенсифікаційній формі*, коли відбувається заглиблення наших знань без зміни області застосування теорії. Друга форма - *екстенсифікаційна*, коли відбувається розширення використання теорії без суттєвих змін її змісту. Прикладом цього може служити розповсюдження теорії електромагнетизму на сферу оптичних явищ. Третя форма - комбінована, екстенсифікаційно-інтенсифікаційна. Такої формою є процес диференціації наукових теорій.

У розвитку теорії можуть бути виділені два відносно самостійні етапи: еволюційний, коли теорія зберігає свою якісну визначеність, та революційний, коли здійснюється злам її основних вихідних засад, компонентів, математичного апарату, методології. Зрештою такий стрибок у розвитку теорії є створення нової теорії. Дійсна, дозріла теорія - це не просто сума пов'язаних між собою знань, але й містить певний механізм побудови знання, внутрішнього розгортання теоретичного змісту, втілює деяку програму дослідження: все це створює цілісність теорії як єдиної системи знання.

5 питання.

Структурними елементами науки є: **поняття** (терміни, що виражають загальні властивості явищ), **категорії** (найзагальніші поняття), **принципи** (загальні вимоги до теорії), **постулати** (визнані істини, що не вимагають доведення), та **правила** (вимоги щодо дотримання певних процедур чи методик). Ці елементи взаємодіють між собою, формуючи систему наукових знань і забезпечуючи її розвиток.

Поняття

- Це терміни, які позначають загальні властивості, ознаки або зв'язки об'єктів і явищ реального світу.

Наприклад, поняття "маса", "енергія", "суспільство".

Категорії

- Це найзагальніші, найбільш універсальні поняття, які відображають фундаментальні зв'язки та відношення між об'єктами та явищами.

Приклади: "причина і наслідок", "загальне і одиничне", "форма і зміст".

Принципи

- Це загальні вимоги, які визначають побудову наукової теорії або методу. Вони є основою для формування конкретних знань і теорій.

Приклади: принцип наукової об'єктивності, принцип систематичності.

Постулати

- Це вихідні положення наукової теорії, які приймаються як істинні без доведення, оскільки вони є основою для подальших висновків. Їх часто називають аксіомами.

Правила

- Це чітко сформульовані вимоги, яких слід дотримуватися при застосуванні методів, проведенні досліджень або побудові теорій. Вони забезпечують правильність і послідовність наукових процесів.

Взаємозв'язок елементів.

Ці елементи не існують ізольовано, а утворюють цілісну систему, де:

- **Поняття та категорії** створюють інструментарій для опису реальності.
- **Принципи та постулати** формують логічний каркас теорій.
- **Правила** забезпечують дотримання процедур при здобутті нових знань.

Класифікаційна проблема в сучасній науці полягає в необхідності логічного поділу та систематизації численних наук, що вивчають різні сфери реальності, на основі чітких принципів для вираження їх взаємозв'язків. Основними принципами класифікації є виділення галузей знань (природничі, технічні, суспільні), методологічний (емпіричні, теоретичні), гносеологічний (основи знання) та логічний підходи.

Проблема класифікації в сучасній науці

Сучасна наука є сукупністю сотень наукових дисциплін, що вивчають різні аспекти реальності. Класифікаційна проблема полягає в тому, як ефективно та логічно систематизувати цей величезний обсяг знань, щоб:

- Виявити взаємозв'язки між різними науками.
- Визначити їх місце в загальній структурі наукового знання.
- Створити систему для поглиблення та отримання нових знань про кожен із класів.

Принципи класифікацій

Існують різні принципи для класифікації наук, які застосовуються залежно від мети класифікації:

- 1. Галузевий принцип:** поділ на природничі (фізика, хімія, біологія), технічні та суспільні (соціальні) науки, що ґрунтується на сфері об'єкта дослідження.
- 2. Методологічний принцип:** поділ на емпіричні науки, що ґрунтуються на досвіді та спостереженні, та теоретичні науки, які розвивають знання через мислення, логіку та математичний апарат.
- 3. Гносеологічний принцип:** класифікація за характером наукових досліджень та методами отримання знань, що дозволяє виявити спільне та відмінне між науками. Характер наукових досліджень визначається їхнім

цільовим призначенням та охоплює три основні види: **фундаментальні, прикладні та науково-технічні розробки**. Характер дослідження також залежить від його методології, тобто від того, чи є воно теоретичним, експериментальним, якісним, кількісним, розвідувальним, описовим чи пояснювальним.

Види наукових досліджень за цільовим призначенням:

- **Фундаментальні дослідження**: спрямовані на здобуття нових знань про основні закони природи, суспільства та мислення. Мета — розширити науковий світогляд, незалежно від практичного застосування.
- **Прикладні дослідження**: мають на меті знайти нові практичні рішення для конкретних завдань і покращити існуючі технології або процеси.
- **Науково-технічні розробки**: це проміжна ланка між прикладними дослідженнями та впровадженням готового продукту, що включає створення нових технологій та процесів.

Характер дослідження за методологією:

- **Теоретичні**: зосереджені на формулюванні теорій, моделей та гіпотез, що пояснюють певні явища.
- **Експериментальні**: проводяться для перевірки гіпотез та встановлення причинно-наслідкових зв'язків через наукові експерименти.
- **Якісні**: досліджують глибинні аспекти явищ, використовуючи методи інтерв'ю, спостережень та аналізу текстів.
- **Кількісні**: використовують статистичні методи для вимірювання та аналізу даних, що дозволяє зробити узагальнення.
- **Розвідувальні**: спрямовані на вивчення нових, раніше невідомих об'єктів або явищ, збір початкової інформації.
- **Описові**: мають на меті детальний опис характеристик об'єкта дослідження, його властивостей та ознак.
- **Пояснювальні**: встановлюють зв'язки між змінними, пояснюючи, чому певні явища відбуваються саме так.

4. Логічний принцип: побудова класифікації, яка розкриває взаємозв'язки між науками та виражає їх у вигляді логічно обґрунтованої системи.

Використання цих принципів дозволяє створювати багатовимірні та багаторівневі класифікації, які допомагають краще розуміти структуру науки та її розвиток. Логічний принцип класифікації наук – це систематизація знань на основі певних, **логічно обґрунтованих критеріїв**, які розкривають взаємозв'язки між різними галузями науки та виражають їх у вигляді послідовного розташування. Цей принцип дозволяє структурувати великий

обсяг наукової інформації для глибшого розуміння та отримання нових знань.

Основні аспекти логічного принципу:

- **Систематизація знань:** Логічний принцип передбачає поділ обсягу поняття "наука" на складові частини за певними ознаками, що дозволяє отримати нову інформацію про ці частини.
- **Взаємозв'язок наук:** Класифікація допомагає виявити та розкрити зв'язки між різними науками, показуючи, як вони доповнюють одна одну.

6 питання.

Логічні основи аргументації

Аргументація - спосіб міркування, що включає докази та спростування, в процесі якого з'являється впевненість в істинності тези та хибності антитези як у того, хто щось доводить, так і в опонентів; доводиться доцільність прийняття тези з метою вироблення активної життєвої позиції та реалізації певних програм дій, що впливають з положення, що доводиться. Поняття «аргументація» більш багате за змістом, ніж «доказ»: метою доказу є встановлення істинності тези, а метою аргументації - ще й обґрунтування доцільності прийняття цієї тези, підкреслення її важливого значення у даній ситуації.

Доказ - це сукупність логічних прийомів обґрунтування істинності тези. Докази пов'язані з переконаннями, але не тотожні їм: докази повинні базуватися на даних науки та суспільно-історичної практики, переконання ж можуть бути основані на релігійній вірі, на забобонах, на неосвіченості людей у питаннях економіки та політики.

Спростування - це логічна операція встановлення хибності або необґрунтованості раніше висунутих тез. Спростування повинно показати, що: по-перше, невірно побудований самий доказ (аргументи або демонстрація); по-друге, висунута теза хибна або не доведена.

Існує три способи спростування: 1) спростування тези (пряме або опосередковане); 2) критика аргументів; 3) виявлення неспроможності, непереконливості демонстрації.

Найбільш розповсюдженими **логічними помилками**, що зустрічаються в ході доведення або спростування, є наступні:

I. Правила, що стосуються тези:

1. Теза повинна бути логічно визначеною, ясною і точною.

2. *Теза повинна залишатися тотожною*, тобто однією і тією самою на протязі всього процесу доведення або спростування.

Помилки стосовно тези, що доводиться:

1. *«Підміна тези»*, коли одну тезу навмисно або ненавмисно підмінюють іншою і цю нову тезу починають доводити або спростовувати.

2. *«Довід до людини»*, коли доказ самої тези підмінюється посиленнями на особисті якості того, хто висунув цю тезу.

3. *«Перехід в другий род»*. Є дві різновидності цієї помилки: а) «хто дуже багато доводить, той нічого не доводить» (якщо замість того, щоб довести, що ця людина не починала бійку першою, почнуть доводити, що вона взагалі не приймала участі в бійці, то не зможуть цього довести, адже ця людина дійсно билася і є цьому свідки); б) «хто дуже мало доводить, той нічого не доводить» (якщо, намагаючись довести, що ця тварина - зебра, ми доводимо, що вона смугаста, то нічого не доведемо, оскільки тигр - теж смугаста тварина).

II. Правила щодо аргументів.

1. Аргументи, що застосовуються для доведення тези, повинні бути істинними.
2. Аргументи повинні бути достатньою основою для доведення тези.
3. Аргументи повинні бути судженнями, істинність яких доведена самостійно, незалежно від тези.

Помилки в засадах (аргументах) доказу:

1. *Хибність засад («Основна хибна думка»*, коли як аргументи беруться не істинні, а хибні думки, що намагаються представити як істинні.
2. *«Передбачування наперед засад»*, коли теза спирається на недоведені аргументи, останні ж не доводять тезу, а тільки передбачують її наперед.
3. *«Зачароване коло»*: теза обґрунтовується аргументами, а аргументи - тією самою тезою.

III. Правила до форми обґрунтування тези (демонстрації) та помилки у формі доказів.

Теза повинна бути висновком, що логічно впливає з аргументів за загальними правилами умовиводів або отриманими у відповідності з правилами опосередкованого доказу. Помилки у формі доказу:

1. *Уявний рух*, коли, використовуючи терміни «отже», «таким чином», «у висновку маємо» та інші, вважають, що установили логічний зв'язок між думками.

2. *Від сказаного з умовою до сказаного безумовно*. Аргумент, істинний тільки з урахуванням певного часу, міри, відношення, не можна використовувати як безумовне, вірне у всіх випадках. Наприклад, якщо кава у невеликих дозах корисна для підняття артеріального тиску, то у великих дозах вона шкідлива.

Порушення правил висновків (дедуктивних, індуктивних, за аналогією):

1. *Помилки у дедуктивних висновках*. Наприклад, в умовно-категоричному висновку не можна вивести висновок від ствердження наслідку до ствердження основи. Так, з посилянй: «Якщо число закінчується на 0, то воно ділиться на 5» і «Це число ділиться на 5» - не виходить висновок: «Це число закінчується на 0».
2. *Помилки в індуктивних висновках*. Це може бути поспішне узагальнення («всі свідки дають необ'єктивні свідчення») або пояснення «після того - значить, з причини того».
3. *Помилки аналогічно до умовиводів*. Це ритуальні танці або пошуки алхіміками філософського каменя, щоб перетворити неблагородні метали на золото та срібло.

Знання правил логічного мислення, здатність уникати помилок допомагає передбачати події, можливі наслідки та найкращим способом планувати діяльність.